

Աշխարհագրություն

УДК 711.13:470.1

ԶԲՈՍԱՇՐՋՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՄԱՆ ՀՆԱՐԱՎՈՐՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ
ՀՀ ԼԵՌՆԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՆԵՐՈՒՄ

Վ. Վ. ԳՐԻԳՈՐՅԱՆ¹, Տ. Ա. ՍԱՐԳՍՅԱՆ¹, Ս. Ս. ՔԵԼՅԱՆ^{1*}, Ն. Ա. ՀՈՎՀԱՆՆԻՍՅԱՆ¹,
Մ. Հ. ՓԵԹԱԿՉՅԱՆ²

¹ ԵՊՀ սերվիսի ամբիոն, Հայաստան

² ԵՊՀ քարտեզագրության և զեոմորֆոլոգիայի ամբիոն, Հայաստան

Աշխատանքում վերլուծվում են լեռնային տարածքների պոտենցիալ զբոսաշրջային ռեզիուսները, որոնք պայմանավորված են բնական պայմանների ու ռեսուրսների, մարդու միջամտության և առկա ենթակառուցվածքների հետ: ՀՀ տարածքում ուսումնասիրությունների արդյունքում առաջարկվում է զարգացնել էկո և ագրոզբոսաշրջությունը, ճանաչողականը, էքստրեմալ, սիրողականը և այլ զբոսաշրջության ձևերը: Լեռնային տարածքների զբոսաշրջությունը կարող է զարգանալ պետական լուրջ ու արդյունավետ մոտեցումների հետևանքով:

Keywords: geotourism, gastrotourism, agrotourism, mountainous tourism, ecotourism, spelotourism.

Խնդրի դրվածքը: Ուսումնասիրության անհրաժեշտությունը կայանում է նրանում, որ ՀՀ լեռնային տարածքներն ունեն զբոսաշրջության զարգացման լայն հնարավորություններ, որոնք գրեթե ուսումնասիրված և ներկայացված չեն: Դրված խնդիրը հրատապ է մաս ալյնքանով, որ զբոսաշրջությունը կարող է դառնալ՝ ՀՀ լեռնային տարածքների տնտեսական զարգացման խթան (նոր աշխատատեղերի ստեղծում, լեռնային տարածքների յուրացում, բնական և պատմամշակութային արժեքների վերանորոգում և վերականգնում):

Հայաստանի Հանրապետությունն աշխարհի լեռնային տարածքով փոքր երկրներից մեկն է, որի տնտեսության տարբեր ճյուղերը փորձում են ինտեգրվել համաաշխարհային տնտեսությանը: Այդպիսի տարածքներում բնական բազմազան պայմանները, պատմամշակութային հարուստ ժառանգությունը, սպասարկման ոլորտի զգալի առաջխաղացումը, նոր տեխնոլոգիաների ներդրումը, մարդկային ներուժը հիմք են հանդիսանում տնտեսության զարգացման համար գերակա ճյուղեր դարձնել մաս զբոսաշրջությունը:

Հետազոտության արդյունքները: ՀՀ տարածքում բացարձակ բարձրությունների տարբերությունները կազմում են 3712 մ, իսկ միջին բարձրությունը ծովի մակարդակից 1820 մ է: Հանրապետության տարածքի 2%-ը ծովի մակարդակից ունի մինչև 800, 60%-ը՝ 800–2000, իսկ 38%-ը՝ 2000 մ-ից ավելի բարձրություն, այստեղ տեղակայված են 237 բնակավայր (4 քաղաք,

* E-mail: sargis.qelyan@mail.ru

233 գյուղ): ՀՀ լեռնային տարածքներում առավել մեծ թվով բնակավայրեր ունեն Արագածոտնի Գեղարքունիքի և Շիրակի մարզերը [1, 2]:

2017 թ. հունվարի դրությամբ ՀՀ-ում 2000 մ-ից բարձր տարածքների վրա ապրում էր ՀՀ ընդհանուր բնակչության 6,0%-ը (181356 մարդ) [2]: Պետք է նշել, որ 233 գյուղական բնակավայրերից 5-ում մշտական բնակչությունը բացակայում է, բայց դրանք բնակավայրերի ընդհանուր ցուցակում դեռևս պահպանվում են: Բնակավայրերից 7-ը գերխոշոր են (5 հազար և ավելի բնակչությամբ) [3], իսկ 7-ը խոշոր (3–5 հազար բնակչություն): Կարելի է հավաստել, որ այս բնակավայրերի աշխատուժը, գյուղատնտեսության մասնագիտացումը ռազմիկոնալ և արդյունավետ օգտագործելու, նրանց ֆինանսական միջոցները նպատակաուղղված ներդնելու շնորհիվ կարելի է զարգացնել զբոսաշրջությունը, հատկապես լեռնային տարածքներում:

Վիճակագրությունը փաստում է, որ ՀՀ լեռնային տարածքներն էկոլոգիական տեսանկյունից դեռևս անվտանգ են, բացառությամբ որսագողության և լանջերի գերարածեցման: Այդ իսկ պատճառով ՀՀ այս տարածքները մոտ ապագայում կարող են դառնալ զբոսաշրջության կարևոր օջախներ: Վերջին տասնամյակում զբոսաշրջիկների հոսքերն ուղղվում են հարևան Իրանից և Վրաստանից, Ռուսաստանից, Գերմանիայից, Ֆրանսիայից, Շվեդիայից, ինչպես նաև մեր երկրի հարթավայրային և հովտային շրջաններից: Բնական և պատմամշակութային հարուստ ժառանգությունը թույլ է տալիս զարգացնել զբոսաշրջության և հանգստի տարբեր ձևեր: Գեոտուրիզմը դրանցից մեկն է [4]: Վերջին տարիների ուսումնասիրությունները հատատում են, որ զբոսաշրջության այս տեսակի համար առկա են զգալի ռեսուրսներ: Բայց գեոտուրիզմի զարգացման համար մեր երկրում մշակված և հաստատված ծրագրերը դեռևս բացակայում են: Այդ առումով անհրաժեշտ է ստեղծել տուր համալիր փաթեթներ, որոնցում զբոսաշրջության էքսկուրսիաները իրականացվում են լեռնային տարածքներում: Բնական օբյեկտների կոնկրետ ուսումնասիրությունները և զբոսաշրջիկների հետ իրականացված հարցազրույցները, նրանց դրսևորման ձևերը, վարքը, տեղական տուրիստական ինդուստրիայի հնարավորությունների վերլուծությունը, թույլ են տալիս եզրակացնել, որ գեոզբոսաշրջային էքսկուրսիաներն աստիճանաբար դառնում են պահանջված հատկապես այն տարածքներում, որոնք դեռևս ընդգրկված չեն տուրփաթեթներում: Առավել արդյունավետ են 2–4 օրվա իրականացվող գեոզբոսաշրջային էքսկուրսիաները [5]:

Գեոզբոսաշրջային էքսկուրսիաները պետք է իրականացվեն պետության կողմից պահպանվող տարածքներում և նրանց մերձակայքում, որոնք մեծ մասամբ տեղաբաշխված են լեռնային և նախալեռնային տարածքներում: Դրան զուգընթաց այդ տարածքների գյուղական բնակավայրերի սոցիալ-տնտեսական կյանքը համեմատաբար կաշխուժանա:

Գեոզբոսաշրջային միջոցառումներն օգնում են էլ ավելի խորությամբ ուսումնասիրել և յուրացնել ՀՀ բնական օբյեկտները, որոնք հնարավորինս ճիշտ օգտագործելու դեպքում տնտեսությանը կարող են բերել մեծ եկամուտներ:

ՀՀ բնակլիմայական պայմանները (երկարատև արևափայլ, բարենպաստ ջերմային պայմաններ և այլն) հնարավորություն են տալիս զարգացնելու ագրարային կամ այսպես կոչված կանաչ զբոսաշրջությունը: Ագրարային զբոսաշրջությունը տուրիզմի՝ գյուղական տարածքների բնական, պատմամշակութային և այլ ռեսուրսների օգտագործմանը ուղղված բնագավառներից է, իսկ նպատակը՝ համալիր տուրարտադրանք ստեղծելը: Ագրարային զբոսաշրջությունը տուրիզմի մեջ համեմատաբար նոր ճյուղ է, ողջ աշխարհում

զարգանում է համաչափ: Այժմ աշխարհի որոշ տարածքներ և սուբյեկտներ առանձնանում են գլխավորապես ագրարային զբոսաշրջությամբ, օրինակ՝ Բավարիան (ԳԳՀ), Միցիլիան (Իտալիա), Մերձբայկալը (ՌԳ) և այլն, որոնց փորձը ուսումնասիրվում և հարմարեցվում են նաև մեր պայմաններին [6]: Հատկապես այն հեռանկարային և եկամտաբեր կարող է լինել Տավուշի և Վայոց ձորի մարզերի համար: Նշված մարզերն ունեն զգալի ներուժ ագրարային տուրիզմի զարգացման համար: Մարզերի “այցեքարտ” են հանդիսանում Բլղանի և Ջերմուկի հանքային ջրերը, Պարզ և Գոշ լճերը, քարանձավները (Մագիլի, Լաստիվեր, Թռչնի), Դիլիջան ազգային պարկը, հոսող գետերը (Աղստևի և Արփայի ավազաններ): Բնական-առողջարար գործոնների այդպիսի համադրությամբ այդ տարածքները հայտնի են ՀՀ-ում և երկրի սահմաններից դուրս: Այս մարզերը բնակեցված են եղել վաղնջական ժամանակներից և ունեն հարուստ պատմաշակութային արժեքներ: Ենթադրվում է, որ ագրարային տուրիզմի զարգացումը հենվում է վերը նշվածների վրա, իսկ գյուղատնտեսության զարգացումն իր հերթին կխթանի այն [7]:

Հաշվարկները ցույց են տալիս, որ այսօրվա սպասարկման ենթակառուցվածքների պայմաններում (գիշերակացի և սննդի) Տավուշի և Վայոց ձորի մարզերը, միաժամանակ կարող են գիշերակաց տրամադրել շուրջ 950 զբոսաշրջիկի, եթե դրան ավելացնենք գիշերակաց տրամադրող ընտանիքների հնարավորությունները, որոնց զբացնված թիվը մոտ 130 է (Վայոց ձորի մարզում 45) և միջին հաշվով յուրաքանչյուր ընտանիք իր հարկի տակ հյուրընկալում է 3 մարդ, ապա այն հասնում է մոտ 400-ի [7, 8]: Արդյունքում շուրջ 1400 զբոսաշրջիկի ընդունումն արդեն զգալի եկամուտ կբերի մարզի տնտեսությանը, իսկ բնակավայրերում կստեղծվեն նոր աշխատատեղեր: Ագրարային տուրիզմի առանձնահատկություններից մեկն էլ այն է, որ զբոսաշրջիկները որոշ ժամանակ ապրում են գյուղական կյանքով, ծանոթանում տեղի մշակույթին, սովորույթներին, մասնակցում գյուղական ավանդական աշխատանքների: Չբոսաշրջության այս տեսակը զարգանում է հատկապես աշխարհի շատ երկրների լեռնային և նախալեռնային շրջաններում: Ագրարային տուրիզմի բնորոշ գծերից է նաև, որ զբոսաշրջիկի հանգիստը համատեղվում է աշխատանքի հետ: Գյուղատնտեսական աշխատանքներին մասնակցելու դիմաց զբոսաշրջիկը ապահովվում է անվճար գիշերակացով և սննդով: Չբոսաշրջիկների և ֆերմերների միջև այսպիսի հարաբերություններ կազմակերպվում են WWOOF ծրագրի միջոցով [9]: Չբոսաշրջության այս տեսակի նկատմամբ հետաքրքրությունը արագ մեծանում է, պայմանավորված՝ ոչ մեծ ծախսերի և բնության հետ շփվելու հետ: Ագրարային զբոսաշրջությունը ստեղծում է ծառայությունների ոլորտի աշխատատեղեր: Ուստի, ագրարային զբոսաշրջության զարգացումը կարելի է դիտարկել որպես դեգրադացվող, լճացող գյուղական տարածքների սոցիալ-տնտեսական զարգացման խթան: Ագրարային զբոսաշրջության ծառայությունների ծրագիրը սովորաբար իր մեջ ներառում է.

- գիշերակաց հարմարավետ մասնավոր առանձնատներում;
- էկոլոգիապես մաքուր սննդամթերք;
- ծանոթացում տարածքի պատմությանը;
- հավաքչություն շրջակա միջավայրում (սունկ, հատապտուղ, վայրի մրգեր և այլն);
- մասնակցություն ժողովրդական, ազգային ծեսերին;
- էքսկուրսիաներ:

ՀՀ լեռնային տարածքների զբոսաշրջության զարգացման համար առանձնահատուկ նշանակություն կարող է ունենալ գաստրոնոմիական տուրիզմը, որի նպատակը կլինի ծանոթացնել լեռնային տարածաշրջանների խոհանոցին, իսկ երբեմն մասնակցություն՝ սննդի պատրաստմանը: Սրանում ներառվում են ճաշատեսակների համտեսության համալիր միջոցառումներ: Գաստրոնոմիական կամ ինչպես ընդունված է անվանել գաստրոտուրերը կարելի է դասակարգել երկու խմբի՝ քաղաքային և գյուղական [10]: Գյուղական գաստրոտուրերը ուղղված են դեպի բնություն, էկոլոգիապես մաքուր սննդամթերք, վայրի հատապտուղների և մրգերի հավաքում, աշխատանքներ պտղատու այգիներում, բանջարանոցներում և բոստաններում, անասնապահական տնտեսություններում: ՀՀ-ում զբոսաշրջության այս տեսակը հանդես է գալիս տոնավաճառների, տոնական միջոցառումների տեսքով, որտեղ վաճառքի են հանվում գյուղմթերքներ, գյուղացիների ձեռքով պատրաստված տնայնագործական արտադրանք, այսպիսի նշանավոր կենտրոններ են՝ Արեւին, Խաչիկը, Եղեգնաձորը, Գառնին, Մուսալեռը, Ախթալան, Գավառը, Դիլիջանը:

Այսպիսի միջոցառումներ կարելի է իրականացնել Հայաստանի ավելի բարձր տարածաշրջաններում (Աշոցք, Վարդենիս, Մարտունի, Մխիթանի և Կապանի տարածաշրջանների բարձրադիր տարածքներ), ընդգրկելով տնտեսությունների ավանդական խոհանոցի ճաշացանկերը և այն ներկայացնել ազգային տվորությունների շրջանակներում: Այս միջոցառումները կարող են լեռնային բնակավայրերի կայունացման և ամրապնդման պայմաններից մեկը դառնալ:

Երկրի լեռնային տարածքներում զբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունների շարքում յուրահատուկ նշանակություն ունի էկոլոգիական զբոսաշրջությունը: Այն ձևավորվել է բնության պահպանության և հասարակության պահանջումների բավարարման համար: Զբոսաշրջության այս տեսակը աստիճանաբար առանձնահատուկ տեղ է զբաղեցնում ՀՀ զբոսաշրջության ընդհանուր համակարգում: ՀՀ տարածքում առկա են բազմաթիվ էկոլոգիական խնդիրներ. մթնոլորտի (Երևան, Արարատ, Արթիկ, Քաջարան, մասամբ Հրազդան), հոսող ջրերի աղտոտվածություն (Դեբեդ, Ողջի, Հրազդան), Սևանա լճի պահպանության, բուսական և կենդանական աշխարհի (հատկապես էնդեմիկ և անհետացող տեսակներ), հողերի հիմնախնդիրներ: Այս պատճառով երկրի տարածքում 1958 թ.-ից սկսած ստեղծվել են 4 ազգային պարկ, 3 արգելոց և ավելի քան 20 արգելավայրեր: Ուսումնասիրությունները (հարցումներ Դիլիջան ազգային պարկում, Ախնաբադի և Իջևանի արգելավայր, Իջևանի ղենդրոպարկ) և Տավուշի մարզպետարանի վիճակագրության բաժնի տվյալների համաձայն մարզի պահպանության տարածքներ տարեկան այցելում են շուրջ 72 հազար զբոսաշրջիկ, որոնց զգալի մասը Դիլիջան ազգային պարկ: Այս թվաքանակի 20%-ը կազմում են դպրոցական էքսկուրսիաները և արշավները: Զբոսաշրջիկների ընդհանուր թվաքանակում դեռևս համեստ ցուցանիշ են կազմում արտերկրից ժամանած զբոսաշրջիկները՝ 8–12%, այն էլ միայն Դիլիջան ազգային պարկի տարածքում գտնվող պատմամշակութային օջախներ և Պարզ լիճ: Ընդհանուր առմամբ ՀՀ պահպանության տակ գտնվող տարածքներում էկոզբոսաշրջային այցելությունները կարելի է դասել երեք խմբի՝ ակտիվ (Սևան և Դիլիջան ազգային պարկեր, Խոսրովի արգելոց), համեմատաբար ակտիվ (Մեծամոր, Էրեբունու արգելոց, Արագած բարձր լեռնային արգելավայր, Արևիկ ազգային պարկ), պասիվ (Արփի լիճ ջրամբարի ազգային պարկ, Սև և Ալ լճերի, Ախնաբադի և այլ արգելավայրեր): Հանրապետությունում էկոզբոսաշրջությունը դեռևս

ընդհանուր զբոսաշրջության համակարգում ունի համեստ ցուցանիշներ, չնայած բուսական և կենդանական հարուստ ժառանգության: Ուսումնասիրության արդյունքները ցույց են տալիս, որ լայն հնարավորություններ կան մոտ ապագայում ընտանեկան, էկոլոգիական տուրեր իրականացնելու ուղղությամբ: Էկոզբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունների առումով հեղինակային խումբը առաջարկում է այլ երկրների (Բուլղարիա, Լեհաստան, Խորվաթիա) փորձը, որտեղ էկոզբոսաշրջությունը ծանրակշիռ դեր ունի զբոսաշրջության ընդհանուր համակարգում, շնորհիվ բազմազան կիլմայական պայմանների և ռելիեֆի առանձնահատկությունների [11]: Ներկայումս ընտանեկան էկոզբոսաշրջության տուրերը ՀՀ-ում իրականացվում են ոչ թե պահպանության՝ այլ գյուղական բնակավայրերի հարևան լեռնային, մարզագետնային, անտառային տարածքներում:

Հայաստանի Հանրապետության լեռնային տարածքներում տուրիզմի զարգացման հնարավորությունների շարքում կարևորում ենք լեռնայինը տուրիզմը՝ լեռնային տարածքներում որոշակի երթուղով, հետիոտն շարժվող խմբերը: Վերջինս ընդհանուր գծերով մնան է սպորտային զբոսաշրջությանը (ալպինիզմը): Հիմնական տարբերությունը կայանում է նրանում, որ ալպինիստի նպատակն է բարձրունքին հասնելը, իսկ զբոսաշրջիկինը որոշակի դժվարություն ունեցող լեռնանցքներով անցնելը և բարձրունքին հասնելը: Լեռնային զբոսաշրջության զարգացման հնարավորությունները Հայաստանում բարենպաստ են, այնքանով, որ մեր լեռնաշղթաները հիմնականում միջին բարձրության են՝ 2000–3000 մ, ոչ մեծ թեքության լանջերով (20°–40°), որոնք դյուրին են ցանկացողներից մեծ մասի համար (Վիրահայոց, Գուգարաց, Վայքի, Ծաղկունյաց, Բազումի, Շիրակի և այլն): Բարենպաստ են պայմանները հետիոտն զբոսաշրջության համար, հատկապես լեռնանցքներով, անտառների վերին սահմաններով, որոնք գրավիչ և ցանկալի են դարձնում արշավները: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ լեռնային զբոսաշրջության հնարավորություններ ունեն Փամբակի, Բազումի, Ծաղկունյաց, Իջևանի լեռնաշղթաները, քանի որ դրանց հարևանությամբ համեմատաբար զարգացած են սպասարկման ենթակառուցվածքները: Մեր ուսումնասիրության արդյունքում առաջարկում ենք լեռնային երթուղիների և արշավների դասակարգումներ, որոնք պայմանավորված են դեպի գագաթներ ձգվող կաժանների, արահետների, լեռնանցքների դժվարություններով: Լրացուցիչ պարամետրեր են հանդիսանում երթուղու երկարությունը և ժամանակահատվածը: Առանձնացնում ենք լեռնային արշավների 6 կատեգորիաներ ըստ դժվարության աստիճանի: Հարկ է նշել, որ մեկ երթուղու շրջանակներում հանդիպում են տարբեր դժվարության հատվածներ, որոնք հաշվի են առնված կատեգորիան առանձնացնելիս: Յուրաքանչյուր կատեգորիայի համար սահմանել ենք ժամանակահատված.

- առաջին կատեգորիա 10–15 կմ, 1 օր;
- երկրորդ կատեգորիա 15–20 կմ, 2 օր;
- երրորդ կատեգորիա 20–25 կմ, 2–3 օր;
- չորրորդ կատեգորիա 25–30 կմ, 3 օր;
- հինգերորդ կատեգորիա 30–35 կմ, 3–4 օր;
- վեցերորդ կատեգորիա 35–40 կմ, 4 օր:

Այսպես Փամբակ հանգստի ճամբարից մինչև Գյուլագարակ, Բազումի լեռնաշղթայով կարելի է իրականացնել լեռնային արշավ հինգերորդ կատեգորիայի

րիայով, որն իր մեջ ներառում է անտառային և ալպյան լանդշաֆտներ, միջին թեքության լանջեր (մինչև 40° լանջեր):

ՀՀ լեռնային տարածքներում զբոսաշրջության զարգացման համար հեռանկարային ոլորտ է քարանձավային զբոսաշրջությունը, որը ցավոք նոր-նոր է ուշադրության արժանանում: Այցելությունները քարանձավներ ունեն սպորտային և ճանաչողական նպատակ: ՀՀ տարածքը հարուստ է քարանձավներով, ստորգետնյա թունելներով և անցուղիներով, որոնք տարբեր ժամանակներում ծառայել են որպես բնակատեղի. (Խնձորեսկ, Գորիս, Հալիձոր և այլն), ապաստան թշնամիների հարձակումների ժամանակ (Հառիճ) և այլն: Ցավոք, Հայաստանում քարանձավները դեռևս դուրս են մնացել կառավարության հոգածությունից: Գտնվում են անմխիթար վիճակում և դրանց մոտեցող բարեկարգ ճանապարհներն և ցուցանակները բացակայում են: Միայն սպելոզբոսաշրջության զարգացումով ՀՀ առանձին շրջաններ կարող են զգալի եկամուտ ստանալ (Վայոց ձորի մարզ, Գորիսի, Արթիկի, Կոտայքի, Իջևանի տարածաշրջաններ):

Քարանձավային զբոսաշրջությունն ունի իր առանձնահատկությունները.

- երթուղիների դժվարություն, պայմանավորված քարանձավների բազմազանությամբ (հորեր, փլատակներ, նեղ անցուղիներ);
- մթնոլորտի համեմատաբար մեծ խոնավություն՝ ջերմաստիճանի նվազման հետ;
- ինքնուրույնություն արշավի ժամանակ:

Սովորաբար սպելոզբոսաշրջությունը պահանջում է առանձնահատուկ ուշադրություն դարձնել տուրի ընթացքում մասնակիցների և այցելվող օբյեկտի նկատմամբ: Անհրաժեշտ է փոխադարձ հարգանք միմյանց նկատմամբ, քանի որ մասնակիցները գտնվում են սովորականից առավել վտանգավոր պայմաններում: Նույնը վերաբերում է օբյեկտներին: Այսպես քարանձավում վնասված մեկ ստալակտիտը վերականգնվում է միայն 80–120 տարվա ընթացքում [11]:

Ընդհանուր առմամբ ՀՀ առանձին լեռնաշղթաների որոշակի հատվածներ չափազանց բարենպաստ են լեռնադահուկային (ձմեռային սպորտաձևերի) սպորտի զարգացման համար, հատկապես ճոպանուղիների առկայության պայմաններում: Ուսումնասիրությունները ցույց են տալիս, որ Եղնախաղի լեռների արևելահայաց, Ծաղկունյացի՝ հարավային և հարավարևելյան, Սյունիքի արևմտահայաց, Բազումի հյուսիսահայաց լանջերը ձմռանը ստանում են առատ տեղումներ և ձնածածկ են մնում 5–7 ամիս: Չյան շերտի հզորությունը 0,5–1,0 մ է: Այս տարածքներում (Ծաղկունյացի լանջերը այս առումով յուրացված են) համապատասխան ենթակառուցվածքների ստեղծման շնորհիվ կստեղծվեն հարյուրավոր աշխատատեղեր:

Հանրապետության լեռնային տարածքները բարենպաստ են նաև զբոսաշրջային այլ ձևերի զարգացման համար, բայց մեկ հոդվածի շրջանակներում հնարավոր չէ անդրադառնալ բոլորին: Հեղինակային խումբը համոզված է հանրապետության կառավարության, օտարերկրյա ներդրողների և անհատ ձեռներեցների ու հովանավորների, ինչու չէ նաև գյուղական բնակավայրերի համեմատաբար ապահովված ընտանիքների շնորհիվ մեր լեռնային տարածքները կարճ ժամանակում կարող են դառնալ զբոսաշրջային ակտիվ շրջաններ մեր հասարակության ու օտարերկրյա զբոսաշրջիկների համար:

Գ Ր Ա Վ Ա Ն Ո Ւ Թ Յ Ո Ւ Ն

1. **Օհանյան Վ.Օ.** Հայկական ՍՍՀ ֆիզիկաաշխարհագրական շրջանացում: Եր., 1977, 326 էջ:
2. ՀՀ մարզերը և Երևան քաղաքը թվերով: Եր., 2017:
3. **Պոստոյան Վ.Ա.** ՀՀ լեռնային և բարձր տարածքներում տարարնակեցման շարժրնթացը և հիմնախնդիրները: // ԵՊՀ Գիտական տեղեկագիր. Երկրաբանություն և աշխարհագրություն, 2017, հ. 51, № 3, էջ 202–209:
4. **Приваленко Е.В., Черкелина И.Ф.** Опыт семейных экологических туров. В сб.: Проблемы туризмозведения. Ростов-на-Дону, 2015, с. 292–294.
5. **Григорян В.В., Келян С.С.** Современная концепция экотуризма. В сб.: Современные проблемы и технологии в сфере сервиса, туризма, гостиничного дела, государственного и муниципального управления. Ростов-на-Дону, 2017, с. 415–419.
6. **Григорян В.В., Мирзоян Ц.О.** Виды путешествий в агротуризме. В сб.: Современные проблемы и технологии в сфере сервиса, туризма, гостиничного дела, государственного и муниципального управления. Ростов-на-Дону, 2017, с. 107–109.
7. **Գրիգորյան Վ.Վ., Ոսկանյան Ա.Ե.** Հայաստանի Հանրապետության տնտեսական աշխարհագրություն: Եր., 2016, 334 էջ:
8. Վայոց ձորի մարզպետարանի վիճակագրության բաժնի տվյալներ, 2016:
9. WWOOF.org (<http://www.woof.org>)
10. <http://news.1997/12301.-eksperty-polozhitelno-ocenili-perspectivy-razvitiya-turizma>
11. **Мальцев В.** Пещера судьбы, пещера мечты. Красноярск, 1997, 169 с.

V. V. GRIGORYAN, T. A. SARGSYAN, S. S. QELYAN, N. A. NOVHANNISYAN, M. H. PETAKCHYAN

ВОЗМОЖНОСТИ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА
В ГОРНЫХ ТЕРРИТОРИЯХ РЕСПУБЛИКИ АРМЕНИИ

Резюме

Горные территории – потенциальные туристические регионы, которые обусловлены природными условиями и ресурсами, вмешательством человека и существующими инфраструктурами. В результате исследований на территории РА предлагается развивать эко- и агротуризм, познавательный, научный, предпринимательский и любительский туризм, для чего необходим серьезный и эффективный государственный подход.

V. V. GRIGORYAN, T. A. SARGSYAN, S. S. QELYAN,
N. A. NOVHANNISYAN, M. H. PETAKCHYAN

OPPORTUNITIES FOR TOURISM DEVELOPMENT OF MOUNTAINOUS
TERRITORIES IN REPUBLIC OF ARMENIA

Summary

Mountainous territories are potential tourism areas, which are conditioned by natural resources and conditions, human intervention and existing infrastructures. As a result of investigation in the Republic of Armenia it is suggested to developed eco- and agrotourism, cognitive, scientific, business, amateur and other forms of tourism, for which a serious and effective state approach is needed.